

ВИТАЛИЙ БОРОВИК В УКРАИНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ: «ОДЕССКИЙ СЛЕД»

Статья посвящена известному деятелю украинского национального движения Виталию Боровику, который был одним из основателей знакового в этом движении течения «Братство Тарасовцев». Перехав в Одессу Боровик стал одним из лидеров украинского национального движения в городе, репрезентируя его радикальную «самостоятельную» ветвь. Несмотря на это В. Боровик занимался не политической, а общественной деятельностью. Не оставив город после установления советской власти В. Боровик стал жертвой политических репрессий в 1937 г.

Ключевые слова: Виталий Боровик, украинское национальное движение, Братство тарасовцев, Одесса, революция, общественная деятельность, политические репрессии.

УДК 94(477.74):061.237 «1831/1861»

Н. М. Михайленко

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ОДЕСЬКОГО АНГЛІЙСЬКОГО КЛУБУ (1830–1860-ті рр.)

В даній статті мова йде про заснування та діяльність Одеського Англійського Клубу. Розглядається історія заснування подібних клубів по всій Російській імперії, розкривається значення цього закладу для місцевих мешканців та вплив його діяльності на життя міста. Наводяться цікаві маловідомі факти з документів державного архіву Одеської області.

Ключові слова: клуб, дворянство, благородні зібрання, товариства, культурне життя.

Історія створення Англійського клубу є цікавою сторінкою історії Одеси середини XIX ст. Її у різний час торкалися «Геродот Новоросійського края» А. Скальковський [15], П. Герліге [3], К. Смольянінов [16], Е. Шуманський [17] та ін. Метою написання цієї статті є розгляд історії створення Англійського клубу в Одесі та його функціонування у 1840–1860-х рр. Для розкриття мети в

статті ставляться наступні завдання: розглянути історію створення клубів та визначити, яке місце вони посідали в історії Російської імперії ХІХ — початку ХХ ст.; дослідити передумови виникнення та історію будівництва Англійського клубу в Одесі; виявити роль цього клубу в житті міста першої половини ХІХ ст.

Енциклопедія Ф. Брокгауза та І. А. Ефрона щодо самого слова «клуб» повідомляла: «Клуб (анг. Club, нем. klub, фр. Cercle, у нас в старину клюбъ) — Великобританія — країна, де вперше появились особого рода общества, известные под именем клубов. Саксонское слово clubbe первоначально означало палку, затем складчину, долю, которая приходится по раскладке на каждого члена какого-нибудь товарищества, собрания, наконец — самое собрание, а также здание для общественных собраний» [21, с. 424]. На початку ХVІІ ст. був заснований один з найстаріших англійських клубів — «Фрайді Стріт», серед членів котрого був Вільям Шекспір.

У Російській імперії перший клуб (Англійський клуб) був відкритий у Петербурзі в 1770 г. Пізніше «Англійський клуб» був організований також у Москві. До кінця ХVІІІ в. — початку ХІХ в. дворянські клуби (дворянські зібрання, «благородные собрания») були у всіх губернських повітових містах імперії [1, с. 324].

В містах Південної України першої половини ХІХ ст. «світське життя» тривалий час обмежувалося зборами у найбагатших будинках для відзначення ювілейних дат. У 1838 р. в Катеринославі відкрився перший клуб, названий за традицією «англійським». Про цей клуб у своїх спогадах катеринославський губернський архітектор А. М. Достоевський писав: «Вечерами я начал ходить в клуб, где мало-помалу познакомился со всем городом. Естественно, меня выбрали при первом же предложении в члены клуба и я вечерами стал очень часто посещать его. Этот клуб был тогда единственным в Екатеринославе, он был внесловным: тут были членами и дворяне, и чиновники, и купцы, а поэтому членов было около 300 человек и клуб благоденствовал. Много я потом видел клубов в разных городах, но такого благоустроенного, как екатеринославский периода 1860–1865 годов, я не встречал» [11, с. 69].

Одеса на початку ХІХ ст. не мала подібного закладу. Відомий мемуарист Ф. Вігель писав про недоліки Одеси 1820–1830-х рр.

наступне: «Говоря о недостатках города, в котором более тридцати тысяч жителей, когда я узнал его, надобно означить их. В нём не было того, что можно найти во всяком даже небольшом губернском городе: в нём не было так называемого благородного собрания, или клуба, когда общество зимой еженедельно съезжается, чтобы повеселится и потанцевать; не было простого клуба, где бы мужской пол мог проводить за картами длинные зимние вечера. В нём не было того, что необходимо для всякого торгового города: в нём не было биржевой залы; для совещаний, сделок, установления цен на пшеницу купечество собиралось на небольшой площади перед театром или в гадком закопченном казино, где не было возможности ни пройти, ни дыхнуть от сильного табачного дыму. В нём не было того, что находишь на всех минеральных водах и местах для морских лечений: не было ни купален, ни галереи для прогулки. Ни в городе, ни за городом не было [никогда] такого места, где бы после удушливого, знойного дня можно было освежиться вечерним воздухом и где бы знакомые и приезжие могли встретиться и беседовать...» [2, с. 480].

Однак слід зазначити, що в Одесі ще за часів герцога А. Рішельє стали з'являтися заклади, які нагадували собою клуби. «Так, одной из первых потребностей, появившихся в обществе, — казав А. Скальковський, — были собрания под названием «ressource», 'casino' и нынешних клубов для вечерних толков о торговле и для чтения газет. Ему нужен был театр, ему нужны были изящные залы, достойные принять самого Августейшего посетителя — Александра I» [14, с. 25] У 1807 р. «коммерции советник» Ж. Рено спеціально збудував за свої гроші «Биржевую залу», за наймання якої йому щорічно виплачувалися кошти, а також надавалося монопольне право улаштувати бали [10, с. 1].

Будівля неогоціанта Рено, яка знаходилася на розі сучасної Рішельєвської і Дерibasівської вулиць, довгий час називалася «клубним будинком», завдяки тому, що в ній був зал, котрий називався «ressource», де і влаштовувалися вечори. Про те, що в цьому залі давалися вечори в часи Рішельє, свідчить записка, розміщена в «Одесском вестнике» за 1837 р., в якій говориться: «много воспоминаний сливаются с этой залой, свидетельницей первых балов в Одессе. Здесь видели мы некогда

Александра Благословенного, здесь веселился Ришелье с оным обществом своего молодого города, здесь встречала Одесса всякую радостную и торжественную минуту своего недавнего существования» [6].

У 1831 р. приміщення в будинку Рено було зайнято знову народженим «Одеським клубом». Особливі вимоги відкритого у 1831 р. «Одеського клубу» з самого початку зробили його недоступним для так званого середнього класу, потому в тому приміщенні будинку Рено, де був цей клуб, а також і в залах «Рішельєвського» готелю продовжувалися вечори під назвою «бали по подписке». Бали ці бували дуже багатолюдні, а директорами їх як наслідок обиралися навіть старшини «Одеського клубу», що показувало, що відвідувало їх краще одеське суспільство. Директорами обрали: Бологовського, Енгельгардта, Попудова. У «Одеському віснику» зазначено, що за чотири роки його прибуток збільшився до 32 тисяч рублів, а кількість членів зростає від 80 до 150 чоловік. У 1835 р. замість Енгельгардта займати посаду директора став інженер підполковник Морозов [16, с. 47].

Серед документів ДАОО знаходиться подання в. о. одеського градоначальника з повідомленням про бажання мешканців Одеси створити Англійський клуб наступного змісту: «Много жителей почётных изъявили желание учредить здесь для увеселения своего общества на тех же почти основаниях, на которых существуют так называемые английские клубы в Петербурге и Москве. Уверенный в безвредности таковых собраний, я сам присоединился к ним и, составив выписку с некоторыми членами, устав, который оные согласны руководствоваться. Имею честь предоставить его на благо рассмотрения Вашего Сиятельства. Состоящий в должности одесского градоначальника январь 1832 г.» [8, с. 1]. На це подання обіймаючий посаду генерал-губернатора таємний радник Ф. Пален відповів: «я входил в сношение с Г. Управляющим Министерством Внутренних дел, который ныне уведомил меня, что он не находит со своей стороны препятствия к допущению существования означенного клуба, но с тем однако, чтобы одесская полиция в отношении наблюдения за порядком и благочинием в оном поступала на том основании, как действует Санкт-Петербург» [8, с. 2].

Сама будівля для Одеського Англійського Клубу була побудована в 1841–1842 рр. Про це нам розповідають деякі факти зі справи ДАОО про будівництво одеського англійського клубу (проект відомого архітектора Г. Торічеллі). Згідно з нею, підряд на будівництво «Одеського клубу» на Театральному майдані по Італійській вулиці, що за кошторисом коштувало 19733 крб, на торгах виграв одеський купець Кузьма Бутирський, який погодився зменшити вартість будівництва для міської скарбниці до 13499 крб. К. Бутирський вже неодноразово брав участь в організації будівництва в Одесі і вважався досвідченим підрядчиком (в документах він згадувався як акерманський міщанин, потім як акерманський купець, потім одеський купець) [4, с. 316]. За будівництвом наглядала спеціальна «Комиссия, заведующая постройкой в Одессе клубного здания» (до якої входив і відомий архітектор І. Фраполлі). Комісія прийняла у К. Бутирського роботу у 1842 р. (будівництво тривало з травня по жовтень 1842 р.)» [9, с. 6].

Клуб користувався особливою повагою і інакше називався «Аристократичним» [12, с. 7]. Грошовиті купці вирушали до Англійського клубу, де вели бесіди, грали в карти або переглядали журнали [3, с. 131]. Проте в Одеському клубі проходили не просто зібрання знатних людей, дуже часто члени клубу займалися улаштуванням різних вистав, балів та концертів на підтримку бідних [16, с. 53].

Ось що знаходимо на сторінках «Очерка 50-летия одесского купеческого собрания: «первый клуб в Одессе был учреждён в середине 30-х годов небольшой группой лиц, заброшенных в Одесу из столиц в силу служебных обязанностей. Преобладающий элемент населения — иностранцы, естественно, объединились в колонии, составляя свои общества, а потому русской интеллигенции деваться было некуда и они учредили свой клуб по образцу английских, который наименовали «Одесским» клубом, однако не потерявшим и до сего времени своего названия «Английского». Небольшое сравнительно общество «Одесского» Клуба решительно затворило свои двери для кого бы то ни было постороннего, боясь вторжения новых лиц в их среду. Между тем, ни для кого не было секретом, что в Одесском клубе бывали великолепные балы, рауты и велась крупная карточная игра» [13, с. 3]

Такі вечори та бали продовжувалися до 1849 р., коли у засновників їх з'явилася думка відкрити інший клуб, з якою метою й було подано «ходатайство», а 25 травня 1849 р. відбулося затвердження статуту нового клубу під назвою «Благородное собрание». Статут клубу являв майже точну копію статуту «Одеського клубу» й почти в такому вигляді залишається і по теперішній час [13, с. 7].

До Англійського Одеського клубу часто запрошували різних іменитих гостей. Так, відомому художнику Айвазовському були дані обіди в клубі у 1850 та 1851 рр. Про перший обід докладно розповідає «Одесский вестник»: «...в благодарность за выставку в здешнем клубе был дан обед в честь Айвазовского, и тогда же было положено представить художнику какой-нибудь ценный предмет на память этой благодарности. В то время когда художник был в отсутствии, уехав от нас на север, знак памяти был приготовлен и, по возвращении Айвазовского в Одессу, нынешнею весною, был вручен ему градоначальником и градским головою: от имени города гениальному артисту поднесена была серебряная ваза, сделанная здешним золотых дел мастером г-м Гальяно, по рисунку архитектора г-на Моранди. Эта ваза в римском вкусе без крышки. Вокруг колокола вычеканен рельефный фриз с изображением четырёх крылатых гениев, с атрибутами живописи пишущих восемь картин: эти картины в миниатюре напоминают те, которые выставлены были в Одессе господином Айвазовским в прошлом году. Между картинами в четырёх промежутках помещены медальоны с двух сторон с гербом города Одессы и надписью: «Одесса 1850», а с двух других с гербом г-на Айвазовского и надписью: «Знаменитому художнику Айвазовскому» [18].

Також читаємо в «Одесском вестнике» за 1851 р.: «на днях Айвазовский уехал из Одессы. Перед отъездом его общество одесского клуба решилось в честь его дать у себя обед. Собрались около семидесяти членов и гостей. Оркестр Нейгеборна разыгрывал в продолжение вечера различные музыкальные произведения. За тем один из старшин клуба произнёс небольшое приветствие И. К. Айвазовскому и предложил тост в честь его. Иван Константинович провозгласил здоровье А. И. Казначеева, сказав, что без его внимания и покровительства его, в бытность его феодосийским градоначальником, он не только

не мог бы сделаться художником, но может быть и не знал бы, какое поприще жизни выбрать» [19].

Про другой обід на честь Айвазовського збереглися цікаві згадки і в спогадах Чижевича: «Обед знаменитому художнику Айвазовскому (тогда называли его Гайвазовским), на котором присутствовал одесский градоначальник Казначеев. Известно, что когда Казначеев состоял градоначальником в Феодосии, к нему часто поступали жалобы от домовладельцев на какого-то мальчика, который беспрестанно пачкал белые стены домов и заборов, рисуя углем какие-то кораблики. Проверив эти жалобы, Казначеев заподозрил в мальчике талант к живописи и вместо наказания взял его к себе на воспитание, а потом отправил в С.-Петербург, в Академию художеств. Бедный мальчик этот был Айвазовским... После тоста, предложенного старшиной клуба за здоровье Айвазовского, сей последний, указав на Казначеева как на своего благодетеля, со слезами на глазах сказал ему свою признательность. Казначеев со своей стороны высказал, что он с избытком вознагражден тем, что из его воспитанника вышел такой знаменитый художник и т. п. Оба расплакались и долго стояли обнявшись. Сцена эта растрогала всех присутствовавших. В память обеда Айвазовский подарил клубу картину, которая и теперь в нем находится» [20, с. 154].

Старшини клубу були відомими людьми, наприклад, Олександр Андрійович Шостак — генерал-лейтенант, поліцеймейстер, чиновник з особливих доручень при генерал-губернаторі М. С. Воронцові, і в поважному віці був помітною постаттю в одеському «вищому світі». Про нього та інших старшин можна прочитати в книзі Т. Г. Гончарука: «9 січня 1860 р. в Одеському клубі членами клубу було дано обід на честь трьох старшин: Шостака, Абази і Волохова, які декілька термінів поспіль обиралися старшинами клубу і тепер склали з себе це звання. Він (обід) був першим, який клуб дав на честь своїх старшин...» [5, с. 76].

Одеський Англійський Клуб продовжував функціонувати і на початку ХХ ст. Річний абонемент клубу в 1911 році складав 40 рублів, одноразовий вступний внесок — 75 рублів. У 30-ті роки ХХ ст. в будівлі клубу розташовувався Музей революції, а потім — Музей морського флоту [12, с. 7].

Таким чином, в першій половині XIX ст. по всій Російській імперії почали виникати англійські клуби, членами котрих ставали представники найбагатшої частини населення. Створення подібного клубу в Одесі свідчило про високий статус цього міста (адже Одеський Англійський Клуб було створено за зразком столичного). Подальше вивчення історії Одеського Англійського Клубу допоможе більш детально дізнатися про маловідомі аспекти, наприклад, про членство у клубі, внесок його в культурне життя Одеси та виявити, яке значення він мав в місті в період своєї активної діяльності.

Джерела та література

1. Большая советская энциклопедия (В 30 томах) / Гл. ред. А. М. Прохоров. — Изд. 3-е. — М., 1973. — Т. 12. — 624 с.
2. Вигель Ф. Ф. «Записки» / С. Я. Штрайха. — М., 2000. — 591 с.
3. Герлігі П. Одеса. Історія міста 1794–1914 рр. — К., 1999. — 383 с.
4. Гончарук Т. Г. Вітчизняні та іноземні підприємці у розбудові Одеси (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) // Причорноморський регіон в контексті європейської політики. — Одеса-Ополе-Вроцлав, 2008. — 356 с.
5. Гончарук Т. Г. Нащадки українських козаків та «Народження Одеси». — Одеса, 2006. — 144 с.
6. Внутренние известия: Одесса, 6 ноября // Одесский вестник. — 1835.
7. Внутренние известия: Одесса, 5 мая // Одесский вестник. — 1837.
8. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 124. — 4 арк.
9. ДАОО. — Ф. 59. — Оп. 2. — Спр. 602. — 10 арк.
10. ДАОО. — Ф. 59. — Оп. 2. — Спр. 673. — 18 арк.
11. Кавун М. Дніпропетровськ. Віхи історії. — Дніпропетровськ, 2001. — 126 с.
12. Музеи Одессы / О. А. Соколов. — Одесса, 1975. — 8 с.
13. Пятидесятилетие Одесского Купеческого Собрания. Исторический очерк 1861–1911 гг. — Одесса, 1911. — 85 с.
14. Скальковский А. Биографический очерк одесского театра. — Одесса, 1858. — 56 с.
15. Скальковский А. Шестьдесят лет одесской общественной жизни. — Л., 1867. — 86 с.
16. Смольянинов К. Н. История Одессы. Исторический очерк. — Одесса, 2007. — 180 с.
17. Шуманский Е. А. Одесское Благородное собрание. Исторический очерк. — Одесса, 1914. — 112 с.
18. Фельетон. Обед И. К. Айвазовскому в одесском клубе // Одесский вестник. — 1850. — 2 сентября.

19. Фельетон. И. К. Айвазовский // Одесский вестник. — 1851. — 9 июня.
20. Чижевич О. О. Город Одесса и одесское общество (1837–1877 гг.) Воспоминания одесского старожилы // Из прошлого Одессы. — Одесса, 1894. — 230 с.
21. Энциклопедический словарь / Сост. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон. — Т. 15. — СПб., 1895. — 728 с.

N. V. Mykhailenko

TO THE HISTORY OF ODESSA ENGLISH CLUB FOUNDATION (1830–1860)

The author of the article pays key attention to Odessa English Club foundation and its activity. The aim of the article is to trace the history of such clubs' foundation throughout the whole Russian Empire, to reveal the role Odessa English Club played for the city inhabitants and to define the influence of this institution on the city life. The author also disposes some interesting insufficiently known facts from Odessa Region State Archives documents.

Key words: club, nobility, noble collections, societies, cultural life.

Н. В. Михайленко

К ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ОДЕССКОГО АНГЛИЙСКОГО КЛУБА (1830–1860 ГГ.)

В данной статье речь идёт об основании и деятельности Одесского Английского Клуба. Рассматривается история основания подобных заведений по всей Российской империи, раскрывается значение этого заведения для местных жителей и влияние его деятельности на жизнь города. Приводятся интересные малоизвестные факты из документов государственного архива Одесской области.

Ключевые слова: клуб, дворянство, благородные собрания, общества, культурная жизнь.